

Аңыз әңгімелерде, ертегілерде тазша балалардың қиын-қыстау кезеңде, қысылшаң дауларда төрелік айтып, даналық білдіргені, қайырымсыз хандарды да ақылымен жеңіп кеткені, ақырында білгірлігі арқасында мұратқа жеткені айтылатын. Ескі билердің шешендік дауларында да жүйелі сөз жүйесін тауып, небір шиеленіскен қиын істер әділ шешіле беретін. Өмірде, әлбетте, дәл осындай қашанда туралық жеңіп, жақсылық үстем бола беруі жиі кездеспегенімен, халық қиялы осылай болуын аңсайтын. Айтыс жанры ауыз әдебиетінің ең өміршең саласының бірі болып келе жатқаны оның шыншылдығы мен ғажайып тапқырлығына тікелей байланысты.

Айтыс өз табиғатында қашаннан синкреттік жанр. Ол өзіміздегі басқа жанрлармен лирикалық, эпикалық ертеден қоян-қолтық араласып етене болып кеткен.

Айтыс ақындары ел ішінде жаңалықтың жаршысы ретінде де танылып келді. Ақын аузынан айтылған шындық ел өмірінің айқын шежіресіне айналды. Жұртшылық оларды аузы дуалы, алдын болжағыш қасиетті жан деп санаған, өлеңнің сиқырлы күшіне де сенген

Айтыс өлеңдерін жасаушы ақындар: Орынбай, Шортанбай, Серәлі, Шөже, Балта, Кемпірбай, Тезекбай, Жәмшібай, Түбек, Бақтыбай, Құлтума, Жанақ, әсет, Майкөт, Құлмамбет, Кеншімбай, Сабырбай, Біржан, Сүйінбай, Күдері, Жамбыл, Төребай және т.б. әйел ақындардан шыққан саңлақтар: Күйкентай, Шәріпжамал, Дәме, Ұлбике, Ақсұлу, Манат, Рысжан, Сара, Болық, Табия, Шәкей және т.б. Бұлар суырып салма ақын, әнші-орындаушы, шығарушы-композитор болуымен ерекшеленеді. Және де бұлардың көбі халықтың ауызша дамып келген поэзия түріндегі әрбі тіл үлгісін әрі қарай дамытып, сөз өнерінде көркем сөзді кестелеп қолданып, айшықты, бейнелі тың тіркестер жасауы әдеби тіліміздің қоғамдағы қызметін арттыра түсті.

Біз тілін сөз етіп отырған айтыс ақындар шығармашылығы, яғни айтыс өлеңдерінің біразы XIX ғасырдың I жартысына жатса (Жанақ, Шөже, Сүйінбай, Мәделі қожа, Майлықожа, Орынбай және т.б.), көпшілігі XIX ғасырдың II жартысындағы әдеби мұрамызға кіреді, кейбіреуі XX ғасырдың басы деп қаралады. Бұлардың жартысынан астамы — XIX ғасырды орталап, я болмаса аяқтап барып дүниеден өткендер. Немесе XX ғасырдың бас кезінде өмір сүрсе де, шартты түрде XIX ғасырдың II жартысындағы айтыс ақындары деп саналады. Сондықтан олардың тілдік ерекшелігін сөз еткенде, бір ғасырдың тілдік құбылыстарын көргендей боламыз.

XIX ғасырдың II жартысындағы әдеби тілді ғалымдарымыз: Аманжолов С., Балақаев М., Ысқақов А., Исаев С. М., Жұбанов Е., Әбілқасымов Б., Сыздықова Р. Ф., Жанпейісов Е., Томанов М., Өмірәлиев Қ., Хасанова С. және т.б. өз еңбектерінде қарастырған.

Ғалым Исаев С. М. XIX ғасырдың басындағы қазақ ақындары шығармаларының тіліндегі екі түрлі ерекшелікті атап көрсетеді: “Оның біріншісі — жалғастылық принципі. Осы кезеңде өмір сүрген

ақындар творчествосынан орын алған батырлар жырындағы, XIX ғасырға дейінгі ақын-жыраулар шығармаларындағы, тіпті ортағасырлық түркі жазба ескерткіштерінің кейбіреулерінде кездесетін сарындар, кейбір көркемдеу тәсілдері, образ беру жүйесі, өлең құрылысындағы, ұйқасындағы сәйкестіктер, тіпті жеке жолдар мен шумақтардың қайталануы — осының айғағы” /3, 170/.

Осы жалғастылық принципі айтыс өлеңдерінде де байқалады. Мысалы, XIV ғасырда жазылған “Мұхаббат-намедегі” “мат” сөзі айтыс өлеңдерінде және қазақ поэзиясында осы күнге дейін қолданылып келе жатқандығын байқаймыз:

Рох-е хоршид зәрд әз рәнж-е 'ешқәт,

Шәхан *мат* әнд дәр шәтрәнж-е 'ешқәт [1, 152].

Күннің жүзі саған деген махаббаттан сарғайды,

Өзіңе ғашық шахтар махаббаттың шахмат ойынында

өзіңнен *мат* алды [1, 116].

Я болмаса, Ш.Құдайбердіұлының өлеңдерінде:

Хақиқаттан басқаға бас ұрмаймын

Дәлелсізге нанам деп болмаймын *мат* [2, 262].

Немесе, молда Бәйім мен қыздың айтысында:

Сөйлейсің қалай-қалай орамалап,

Өзіндей жүйріктерге болады *мат* [3, 154].

Немесе “Кітапта күллі бақас анық арам, Болады екі егестің біреуі *мат*. Адаққан сен не білесің, ақылы *мат*?” (Кете Жүсіп, Қаңлы Жүсіп, Нақып Қожа). Жоғарыдағы мысалдардағы *мат*, *мат болу* тіркесінің мәні — жеңіліп қалу, дағдарып қалу.

Ақыл мен білімнің кеменгері болып Платонның суреттелуі ерте заманнан бастап осы күнге дейін өміршеңдігін танытып келеді. “Мұхаббат-наме” дас-танында:

Гәр *әфлатун* сениң, ' ишқында түшсә

Берүр йилга қамуқ тәдбир-о райин [1, 126].

Егер *Апылатон* саған ғашық болса,

Ұмытар бар істері мен ойларын [1, 89].

Абайда:

Апылатон, Сократ ақылды,

Қаһарман, Ғали білекті [4, 229].

С. Торайғыровтың “Қамар сұлу” романында:

Біреуге мал мен бақты үйіп беріп,

Ақылсыз екі аяқты мал қылғаның.

Біреуге *Аплатондай* білім беріп,

Мінер ат, ішер асқа зар қылғаның [5, 9].

Я болмаса, Кенжеқожа мен Бармақтың қағысуында Кенжеқожа:

Ақылды болды *Аплатон*,

Ажалдан аман қалды ма? [3, 31].

Немесе, Дәме мен Мансұрдың айтысында Дәме:

Ақылың *Аплатондай* болса да артық,

Сорыңнан артық емес сенде өнер [6, 323].

Я болмаса, Шәкей сал мен алты ақынның айтысында:

Аплатон не болып ед ақылы дана,

Болса да тілі сүйір, ерні епті [6, 510].

Білімділіктің, біліктіліктің символы ретінде Аплатонның XIV ғасырдағы “Мұхаббат-намедең” бастап Абайдың, С.Торайғыровтың шығармаларын-

да, я болмаса айтыс өлеңдерінде ұзақ сақталуы жалғастылықты көрсетеді. Осы тәріздес ерліктің үлгісі болып Рүстем мен әлидің бейнеленуі ғасырлар арасындағы тілдік құбылыстардың ұштастығын байқатады. Мысалы, “Мұхаббат-намеде”:

әгер десәм сени *Рүстәм* йәрарсың,
Қылычың бирла сәф ларны йәрарсың [1, 129].

Егер сени *Рүстем* десем жарарсың
Қылышыңмен жауларды жарарсың [1, 92]

Немесе:

Гәхи Хатәм уйалур бәзм ичинда,
Гәхи *Рүстәм* йупанур рәзм ичинда [1,129].

Бірде Хатым ұялса той үстінде,
Бірде *Рүстем* жұбанар ұрыс үстінде [1, 92].

С.Торайғыровтың “Шәкірт ойы” атты өлеңінде:

Тұрмыс тағдыр бірі де
Бұл максұттан бұра алмас,

Қаһарман *Рүстем*, әли де
Бұрам деп жолда тұра алмас [7, 122].

“Біржан — Сара айтысында” Біржан сал:

Рүстем, *Дастандаймын* дәл өнерге
Меңгеріп кісі билеп алмайтұғын [7, 148].

Я болмаса, Құлмамбет пен Майкөттің айтысында Құлмамбет:

Үлкендігің *Үрістем*, *Дастандайсың*,
Бір құдайдан басқадан жасқанбайсың [7,178].

Сондай-ақ, жомарттық бейнесі болып Атымтайдың суреттелуін “Мұхаббат-наме” мен айтыс өлеңдерінен көреміз:

Кел, ей сақы, кетүргил лаләгүн мәй,
Ким ол қылды көпни *Хатәми-тай* [1,142].

Кел, ей шарапшы, келтіргін лағыл шарап,
Көпті ол (жомарт) қылды *Хатымтайдай* [1,

106].

Ақын Сара:

Кедейдің қонақ асы тай ап келсін.
Талапты *Хатымтайдай* жомарт болса [1, 21].

Керейіт Даңмұрын:

Ей, Жүсіп, сен еңкейсең, мен қайқайман,
Дос болған патша менен *Атымтай* да [6, 508].

Сонау XIV ғасырдан бері қарай өзгерместен *мат болу* — жеңіліп қалу мағынасында, ерлік үлгісі болып *Рүстемнің*, ақыл мен білім кемеңгері болып *Платонның*, жомарттықтың бейнесі болып *Атымтайдың* қазақ поэзиясында, я болмаса айтыс өлеңдерінде суреттелуі желідей тартылған жалғастылықты көрсетеді.

Сондай-ақ, сұлу қыздың сыртқы бет-бейнесін беруде оны аспандағы ай мен күнге, жұлдызға балау халық поэзиясында бұрыннан бар десек, айтыс өлеңдерінде де өз жалғастығын тапқан сияқты. “Мұхаббат-наме” дастанында:

Бе нәзд-е' арезәт гол кәтрә-йе аб,
Жәхан хомчун шәб о ру-йе то мәхтаб [1, 136].

Жүзіннен салыстырғанда гүл су тамшысы секілді,

әлем-бейне түн, *жүзің-ай секілді* [1, 99-100].

Ш.Құдайбердіұлы “Жастық туралы” атты өлеңінде:
Жүзі бар айдай,

Мінезі майдай,
Өзгеден артық сол жері [2, 26].

Я болмаса, С.Торайғыровтың өлеңінде:

Бәрі сенің бір өзі:

Күн, ай, жұлдыз — дәл көзің [7, 107].

Немесе, Шәкей сал мен алты ақынның айтысында:

Секілді толған кезің *он төртінші ай* [6,487].

Я болмаса Айтмағамбет:

Көңілімде аспандағы *жұлдыздайсың*,
Ішінде алтын кеннің құндыздайсың [6, 424].

Ілгерідегі мысалдарда сұлу қыздың жүзін айға, көзін — күнге, айға, жұлдызға, өзін толған айға, жұлдызға балаған. Немесе сұлу қыздың белін “Мұхаббат-наме” дастанында былай суреттейді:

Бойуң сәрв-о сәнәвбәр тек, *белің қыл*,
Вәфә қылған киши ларга вәфа қыл [1, 131].

Бойың тік қарағайдай, *белің қылдай*,
Опа қылған кісіге опа қылғай [1, 94].

Абайда:

Сорақы ұзын да емес, қысқа да емес,
Нәзік бел тал шыбықтай бұраңдайды [4, 17].

Сара ақын:

Майысып нәзік белім бұраң қаққан.
Қырық түрлі дана кеудем өнер тапқан [7, 144].

Сұлтанмахмұттың “Қыз сүю” атты өлеңінде:
Екі беті үлбіреп, көзі жайнап,

Белдері тартқан сымдай нәзік болса [6, 100].

Жоғарыдағы өлең жолдарында қыздың белінің жіңішкелігін *нәзік, қылдай, тартқан сымдай* деп әсірелеп келтірген. Сонымен бірге сұлу қыздың портретін беруде оның тісін, көзін асыл тастарға балау, тіпті сұлулардың аузынан шыққан лебізі шырын балдай деп бейнелеу — ерте заманнан бері келе жатқан сөз қолданыстары. әр ақын, жырау өз заманына лайық нақыштап жырлап, бояулары мен шеберлік тәсілдері арқылы жетілдіріп, көркемдік жағын арттыра түскен.

1. Оғыз-наме”, “Мұхаббат-наме”. Жалпы редакциясын басқарғандар: Дербісалин ә., Жармұхамедов М., Күмісбаев Ө. - Алматы: Ғылым, 1986. - 208 б.

2. Құдайбердиев Ш. Шығармалары. - Алматы: Жазушы, 1988. - 560 б.

3. Айтыс. Жауапты шығарушы А.әлманов. - Алматы: Жазушы. Пт., 1988. - 352 б.

4. Абай. Өлеңдер. - Алматы: Мөр, 1994. - 415 б.

5. Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы. - Алматы: Ғылым, II т., 1993. - 200 б.

6. Айтыс. - Алматы: Жазушы, II т., 1965. - 664 б.

7. Торайғыров С. Екі томдық шығармалар жинағы. - Алматы: Ғылым, I т., 1993. - 280 б.

8. Айтыс. - Алматы, 1964. - 431 б

Қ. Мәдібаева

ИСЛАМ ҚҰНДЫЛЫҚТАРЫ ТУРАЛЫ ҚҰНДЫ ЗЕРТТЕУ

Мазмұн-маңызы талайларды толқытып отырған бұл кітаптың соңғы парағы Мәулана Жәлаледдин Руми туралы толғамдағы мына бір өзекжарды сырмен қайырылған екен: «Кеш болса да, құнды тақырыпты өресіз ой-пікірлеріммен тарылтпау үшін және бұлыңғырламау үшін соңғы нүктемді қойып отырмын» [1, 175 б.].

Кітаптағы бастан-аяқ «Баян», «Әдебиеттің құдіреді», «Тіл мен ой тереңдігі», «Сұлу мен сұлулық», «Өлең ақиқаты», «Әйел табиғаты хақында бір үзік сыр», т.б. қадау-қадау, Жаратушы мен Жаратылыс құпиясын болмыс ақиқатын ұғынуға ұмтылған ой-толғаулар өзіне тарта түсті.

Кеудені қозғаған осы бір өрелі туынды авторымен қарапайым жандардың қатып-семген ішкі дүниесін Хақ нұрынан дарыған құндылықпен қауыштыруға бағыттаған ынталы жүрегіне иландым. Ақиқаттың айналасында адасып жүргендердің тарс бітеу жан құрсауына барлау жасаған қызуы, жылуы мол қисындары адам баласына бастан таймас бақ табудың, ырысты, құтты ғұмырдың Жаратылыс баянындағы ақиқат құбылыстарын, бұлжымас заңдарын өзекжарды өткір пайымдармен бүгінгі дүние болмыс өресінен аралап, саралайды. Тіршілік баянының тұғырлы ұғымдары, қадау-қадау құбылыстар, ой талқысы ұштасып жатыр.

«Шын жүрегімізден шығып, соның тұңғық түбінде жатқан інжу-маржандарды үндестірген салмақты баян біздерге үнемі рухтың сыры мен сарынын, жүректің дірілін, сөз сөйлеу шеберлігінің реңкі мен екпінін сездіріп, өз бояуының, кенеп байлығының және мақсатының қажеттілігі салмағында аспанды жарған дыбыстардың жаңғырығындай жүректерімізге ұялай бастайды... Соңында біздерге ең алғашында келіп түскен қайнар көзінен үнемі дәм таттырып тұрады...» [1, 13 б.].

Замана ойшылдарының бірі Фетхуллаһ Гүлен адамзат көп мәнде салғырт, самарқау, сүренсіз тіршілікке айналдырып алған құштар өмірдің нұр шуағын аулайды.

Кітапта «Әдебиеттің құдіреді» бөлімінде сөз өнерінің теориясы, тарихы бар қырынан, дәстүрі, көркемдік құндылығы, жасалу қисындары тұрғысынан қамтылып айтылған. Әдебиеттің мәні мен мақсаты, парыз, міндеті, жаратылыс құпиясы қысқа да нұсқа ойлармен дәл бағаланады, айғақталады. Адамзат құндылығының ең асылдарының бірі – ана тілдің байып, дамуындағы «сөзге жан сыйлайтын» тарихи мәніне қатысты ақиқат пайымдар айтылады. Адам баласы болмысын «мәңгілік амалдармен жабдықтаудағы» әдебиеттің рухани миссиясына баға беріледі.

«Тіл мен ой тереңдігі» атты толғам бүгінгі уақыттың аса өзекті мәселелерін көтеруімен өркештене түскен.

Елдіктің ең негізгі ұстындарының бірі оның мемлекеттік тілінде екендігін атап көрсетуінде ғалым тілдің ұлттық болмыс, ұлттық бітім ұғымдарын тұтастырып тұрған ұлы күшін ғылыми негізде, білікті қоғамтанушылық өреде қисындайды.

«Қабырғалы ел ата-бабадан мұра болып қалған және қазіргі уақытта жаңа синтезге, жаңа бейнеге, жаңа кейіпкерге айналып үлгенген біртұтас зерделі, аңсар-мұратты, ғылыми жетістіктер мен байлықтарды игере алатын құдіретті тіл арқылы ғана мәңгілік тұрақтылығын сақтай алады. Себебі, халық қай деңгейде тілдің бай қоры мен көркемділігін сақтап сөйлейтін болса, соғұрлым өрелі ойлайды; қай деңгейде ойласа, сол деңгейде сөйлейді» [1, 25 б.].

Фетхуллаһ Гүленнің тілдің адамзат тіршілігіндегі айрықша құндылық есебіндегі мәнін топшылауы – айтыла бермейтін ақиқаттардың санадан тыс заңдылықтарын айғақ етудегі және бір ғылыми алымы, ойшылдық өрісі.

«Ана тілінің түп-тамырына балта шаппаған және тілге осы деңгейде кеңдік пен серпінділік танытқан елдер ұдайы өзіндік үні бар, емін-еркін сөйлейтін және терең ой қозғайтын ең серпінді қоғамға айналады, басқаша болуы мүмкін емес» [1, 29 б.].

«Сұлу мен сұлулық» атты толғамында ойшыл тіршіліктің серпінді екпінін, тереңге тартқан арналы ағысты ақша бұлт жапқан аспанның биігінен бақылап тұрғандай дәлдікпен сипаттап, саралайды. Жүрегімізден дін, иман қашқан, аулақтап бара жатқан мына беймағлұм дүние құшағындағы жадаған, жүдеген жанымызға үмітті діріл дарытар, көмілген көңілдің көкжиегін көтерер сауатты уағыз айтады.

«Баян» кітабын жазып отырған Фетхуллаһ Гүленнің тұспалмен, айшықтап айтқан ғашықтық жайлы толғамы астасып жатқан ақиқат жан баурайды. Біз болсақ «Махаббатсыз дүние – босты» (Абай) әлі шектеулі шеңберде қабылдап, ұғынумен қалып отырмыз...

XIX ғасырда қазақ даласында ислам негіздері құлашын кең жайған діни ағартушылық ағым ықпалымен мақсатты түрде ұғындырылды. Зарзамандық діни ағартушылық – аса сауатты ағартушылық. Кең даланы ен жайлап мол жайылған дін қиссалары, діннен тіршілік тірегін іздеген Шортанбай жырау толғаулары, Ыбырай Алтынсарыұлының «Шариат-ул ислам» оқу құралы, Абайдың діннің жайын қозғаған өлеңдері, қара сөздері...

Шүкір Аллаға, қазіргі рухани өмірімізге дін негіздері, кір басқан, мұң басқан жүрегімізді кәусарымен шайған діни ұстанымдар деңдеп ене бастады. Алайда, көп мәселе жалпы ғана айтылатын сынайда. Көңіл аулап қана ой қозғайтын, жалпы сарын басым. Ал, Фетхуллаһ Гүленнің «Баян» кітабындай жан жаулайтын терең пайымдар тапшылығын сәт сайын сезінеміз.

XIX ғасырдағы әдеби өрістің айқын бір бағыты ислам дінінің арналы арқауларын рухани кеңістікке алып шығып отыру болғаны – тарихи шығармашылық факт. Ғалым Бақытжан Майтанов айтқанына бір пікірдің ар жағында көп дүние бар.

«Әдебиет пен өнер атакты діндердің ұлы миссиясын қарапайым тіршілік иелеріне неғұрлым жақын, ұғынықты жеткізу, олардың қасында тұрып саралау мақсатымен дүниеге келген» [2, 5 б.].

Осы мәнде қазақ әдебиеті көтеріп келген жүк жеңіл емес. Адамгершілік, имандылық негіздерін ауызша насихаттаған ұлттық тәрбие институтының дін уағыздарымен ұштасып жатқан бай көркемдік әлемі ұлт тарихында аса ықпалды рухани күш болды.

Жалпыадамзаттық тұрғыдан келгенде, он-сан әдеби жәдігердің негізгі миссиясы қай дәуірде де дін негіздерін тарату, діни бастауларға жүгіну, діни ұстанымдарға ұйыту болғаны анық. Осы орайда, шығыс әдебиетіндегі нәзирагәйлік дәстүрінің, нәзира жанрының шығу төркіні ұлы діни кітаптардың мазмұнын жеткізу мақсатынан туғаны даусыз.

«Сұлулықтан – ғашықтыққа» толғамында сүйгеннің құлы болу сыры ғаламзаттық тұрғыда тағы бір қырларын ашады.

«Өлім өлеңдері айтыла бастап», айнала сұрқай тартқан, «жастықтың белі қайысып» қариялардың сәкісіне отыра бастағанда бойға қуат құятын құдірет, «бүкіл түстерді қамтитын түссіздік», т.б. мәңгі жас жаратылыстың таусылмайтын жыры тағы да ғылыми негізде, көркемдік келісімде кестеленеді.

Ақиқатқа кеудемізді сәт сайын айқара ашып, ынтыға ұмтылып отырып оқылған «Баян» кітабының келесі парағы – «Өлең ақиқаты».

Бұл өлең құпиясы мен сөз құдіретін ұғындырудың және бір тың тынысы, тылсымға тұнған ақиқаттың ақыл жетер өредегі айғағы. Ф. Гүленнің өлең сырын, өлең құнын саралаған ойлары мен XIX ғасырда жасаған Дулат ақын пайымының үндестік туғызып жатуы – өнер ақиқаты. Исламдық дүние – таным өрісі.

Әдеби мұра, поэтикалық олжаның құны мен құнары ой түбіне мың-сан мәнде мызғымастай орнығады.

Ақындық өнерге қашаннан жаратылыс сынды құдірет игілігі деп қарап келе жатқан қазақ баласына Фетхуллах Гүленнің мына байламдары аса етене.

«Тіршілік бастан-аяқ жаратылыс заңдылығы бойынша өзара өлең құрылымы іспетті жүйелі түрде тәртіппен реттелген.

... Осыған орай, ақындарға жаратылыстың арғы жағындағы мағына мен мазмұнның бұлбұлдары деп санауымызға болады» [1, 66 б.].

Мақсатсыз, рухсыз, орынсыз сөздер көкжиегімізді көлегейлеген заманда шынайы өлеңді шөлікпей аңсағанымыз анық дейді Гүлен.

«Әйел табиғаты хақында бір үзік сыр» атты толғамында Гүлен және де бір биік өреден бой көтереді. Әйелге мадақ айтады, әйелдің нәзіктік пен қайсарлық, құштарлық пен төзім қабаттаса жаратылған өзгеше болмысын жырлайды.

«Әрдайым сұлу жандарды ғана көріп, тек сұлулықпен ғана қоян-қолтық араласқысы келеді. Кейде аңсаған арманына жетеді, ал кейде жете алмайды. Кей-кейде жан-жағынан дауыл соғып, оған тиесілі дүниені күл-талқан етеді. Міне, сол сәтте күйзеліске ұшырап, асқар таудан асып, терең теңізді кешіп өтеді...».

«Сана-сезімдерімізге қажетті мәңгілік азықты пісіп-жетілдіретін» әйелдің мәртебесі жоғары, жөні бөлек.

Гүленнің осы толғамының айрықша маңызды бір қыры – ол әйел және ислам мәселесін әлемдік деңгейде қозғап, ой қорытуы, пікір өрбітуі. Әйел баласын танып, бағалауда көптеген тарихи тұлғалардың жаңылыс басып, өресі төмен ой айтуын дәлелмен, дәйекпен айғақтап отырып, ғалым мұнда да ислам дінінің негіздерін, әйел баласын бағалау ұстанымдарын соншалықты ыждаһатпен ұғындырған.

«Бүкіл адамзатқа мәңгі бақи тіршілік ету ақиқаттарымен жеткен Ислам діні (бұл бір немесе бірнеше кітаптың орын алатын тақырыбы болғандықтан, қысқаша баяндап кетеміз) – әйелдің қоғам тарапынан заңсыз тартып алынған құқықтарын қайтарып, оны ашық және заңды түрде өз қорғауына алған және де осы мәселеде ең орнықты да қолайлы ережелерді уағыздайтын ең алғашқы дін» [1, 75 б.].

Кітапта ғалымның сөз жетпесті жеткізіп айту, ой жетпесті орайы келгенде ортақ игілікке ұластыру бағытындағы ойшылдық алымы сәт сайын таңырқатып отырады.

Әрі қарай жалғасқан тақырып – «Жүрек пен рух көкжиегі».

Болмысты бүтін қалпында сезіну – бізді құтқарады.

Ой жүйесі, өнегесі оқшау ойшыл Фетхуллах Гүленнің «адам ақиқатының, тіршілігінің өзегі» жүрек туралы толғамы Алланың қалаған ісін жасау, оның қашан да қасында екендігін сезіндіріп, сендіретін Құран кәрім аяттары, пайғамбар хадистері, өмір қағидасы мәнінде ұғындыратын ежелгі дін қиссаларының дәстүрінде жалғасқан, жан пидасы, рухани жүрек – көңілдің күйін көкейге құяды.

Адам иләһи сырларға жүрек тазалығы мен рух биігі арқылы жетеді дейді ғалым.

«Көңіл сөзімен атап жүргеніміз әлгі ләтипа сезімі – адамдық кемелдікке қарай шығатын саты, заттық және физикалық дүниедегі жаратылыстың арғы жағының кескін келбеті, адам денесіндегі рухани дүниелерге үнемі жол ашатын кең есік, кісілігіміздің қалыптасуында орын алатын бірегей зертхана және жақсылық пен жамандықты екшейтін ең маңызды бақылау орталығы».

Көңілдің адамды көтеріп апармас биігі бар ма! Ақиқатты Алла сипатында тану жолы көңілін кір басқан жандарға бұйырмаған...

Сабыр, төзім көңіл көзін түбінде ашып тынады дейді ойшыл. «Көңіл жан тілімен сөйлейді» дейді. Гүленнің ақиқат шарпыған қисындарына, ислам құтын ғылыми негізде ұғындыру тәсілдеріне, келісім кемелдігімен ұштасқан болжам, пайымдарына,